

wości prawnej, a także z racji naturalnych samo nie jest w stanie decydować o swoich sprawach. Potrzebuje do tego rodziców i opiekunów, jako osób dorosłych sobie najbliższych. Prawa osoby małoletniej i obowiązki rodziców, są więc korelatywne. Wydaje się że płaszczyzna teoretyczno-prawna tej korelacji nie budzi wątpliwości jednak w praktyce jej realizacja może napotykać swoiste problemy, zwłaszcza w procesie wychowania i nauczania szkolnego. Należy przypuszczać, że tylko niezajomość prawa jest przyczyną nieuprawnionych ingerencji w delikatną dziedzinę wolności sumienia i wyznania osoby małoletniej i jej ochrony.

Należy podkreślić, że recenzowana publikacja przyczynia się również w znaczący sposób do pogłębienia doktrynalno-prawnych aspektów wolności sumienia i wyznania przysługującej każdemu człowiekowi, w tym także osobie małoletniej. Poszczególne rozdziały pracy dostarczają przydatnej wiedzy na temat wskazany w jej tytule, pomocnej zarówno praktykom zajmującym się problematyką wolności religijnej, jak i teoretykom szeroko pojmowanych praw wolnościowych. Niniejsza publikacja przyczynia się do podniesienia poziomu świadomości prawnej w zakresie wolności religijnej, zwłaszcza w odniesieniu do tych kościołów i związków wyznaniowych, które mają w Polsce status wspólnot mniejszościowych. Zawiera liczne wątki interdyscyplinarne, bo obejmuje nie tylko rozważania prawne dotyczące wolności religijnej osoby małoletniej, ale także szeroko ujętej pedagogiki, psychologii, socjologii, a nawet filozofii i teologii katolickiej. Tak szeroka płaszczyzna badawcza pozwoliła autorce na tworzenie interdyscyplinarnych modeli teoretycznych dotyczących wolności religijnej, a także modelu interkulturowości i interreligijnej współpracy w zakresie wolności religijnej. Odwołując się często do diagnoz i ekspertyz stworzyła studium diagnozujące przyczyny i skutki występowania zjawiska naruszenia prawa do wolności religijnej. A zatem powstało wartościowe studium badawcze, które warto polecić wszystkim zainteresowanym problematyką wolności religijnej w Polsce w wymiarze współczesnym, jak i w aspekcie historycznym.

Warszawa

ks. Józef Wroceński SCJ

Bilad as-Sudan. Stare kultury i nowe wyzwania, red. W. Cisło, J. Różański, M. Ząbek, Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum 2022, 365 s.

Afryka jest kontynentem, który nadal odkrywamy – pod względem bogactwa jego kultury, ekonomii, historii, politologii, misjologii, etnologii

czy religioznawstwa. Nie ma zbyt wielu opracowań kompleksowych i interdyscyplinarnych dotyczących tego kontynentu. W analizowanym tomie zauważalny jest kontekst kultur i wolności religijnej. *Bilad as-Sudan: Stare kultury i nowe wyzwania w kontekście wolności religijnej* – to temat konferencji, która odbyła się we wrześniu 2022 r., a aktualny tom *Bilad as-Sudan* jest zbiorem wygłoszonych tam referatów. Są one dla czytelnika ciekawe i poruszają tematy nie zawsze znane, a bardzo interesujące, pomimo naukowego aparatu.

Publikacja składa się z następujących artykułów, które stanowią zapis wcześniej wygłoszonych referatów:

1. *Między modą a wpływem – miejsce meczetów w architekturze Sahelu* – dr Marek Kulczyk (REFUGIO);
2. *Métises – społeczna i kulturotwórcza rola grupy mieszanego pochodzenia w społeczeństwie Senegalu* – prof. dr hab. Ryszard Vorbrich (UAM);
3. *Signares na Saint Louis i Gorée w XVIII w.* – prof. UPH dr hab. Robert Piętek;
4. *„Turystyczny raj” czy „smutek tropików”? Przykład Sombów z Beninu* – dr Lucjan Buchalik (MM Żory);
5. *Maski rytualne sekretnych stowarzyszeń ludu Bamana z Mali* – dr Dariusz Skonieczko (PME);
6. *Dostępność i rozpoznawalność jako czynniki kształtujące przestrzeń turystyczną Nigru* – prof. UW dr hab. Sylwia Kulczyk;
7. *Współczesne katolickie obrzędy pogrzebowe a obrzędy tradycyjne w Lomé* – dr Eric Kossi Midodzi Hounaké SVD (UKSW);
8. *Rei Bouba jako przykład państwa teokratycznego* – prof. dr hab. Jarosław Różański OMI (UKSW);
9. *Współczesny świat Zande. Życie w sercu Afryki w cieniu nieustających konfliktów. Obserwacje z terenu* – Edyta M. Łubińska (UW);
10. *Wybory prezydenckie w Republice Środkowoafrykańskiej jako narzędzie destabilizacji państwa* – dr Izabela Cywa;
11. *Kawa i dym. Lokalne i globalne konteksty używek w Sudanie* – prof. UW dr hab. Maciej Ząbek;
12. *Nad Nilem Błękitnym, Białym i w Kordofanie. O badaniach terenowych Leona Cienkowskiego w 1848 roku na podstawie źródeł rosyjskojęzycznych* – dr Piotr Maliński (US).

Teksty opublikowane w tym tomie można, dla łatwiejszego odbioru przez odbiorcę, podzielić geograficznie. Warto zauważyć, że Bilad as-Sudan jest regionem geograficznym Afryki, który nie pokrywa się z dzisiejszym

terenem państw: Republiki Sudanu i Republiki Sudanu Południowego. Bilad as-Sudan (region Sudanu) rozciąga się między Sahelem a obszarem wilgotnych lasów równikowych i biegnie od Wyżyny Abisyńskiej aż po Ocean Atlantycki, to łącznie ok. 5 mln km². Wyodrębnia się, w jego ramach, trzy główne subobszary geograficzno-historyczne: a) Sudan Zachodni (do jeziora Czad), obejmujący południowy i wschodni Senegal, wschodnią Gambię, Gwineę Bissau, środkową i wschodnią Gwineę, środkową i wschodnią część Sierra Leone, północno-wschodnią część Liberii, południową część Mali, graniczące z Republiką Mali rejony Mauretanii i Burkiny Faso, północną część Wybrzeża Kości Słoniowej, Ghany, Togo, Beninu, Nigerii i Kamerunu, jak też większą część Nigru; b) Sudan Środkowy (od jeziora Czad do granic Republiki Sudanu), obejmujący większą część Czadu (poza częścią północną i południową), północny Kamerun; c) Sudan Wschodni – obszar Republiki Sudanu aż do Nilu Białego, obejmuje głównie Darfur i Kordofan.

Do pierwszej grupy opracowań dotyczących największego subregionu Bild as-Sudan, Sudanu Zachodniego, należy artykuł Marka Kulczyka. Autor porusza temat architektury meczetów w krajach Sahelu. Opisuje zmiany w ich projektowaniu i budowaniu na przestrzeni lat, kończąc na architekturze współczesnej, a nowej awangardowej. Tekst jest próbą ukazania roli, jaką pełnią meczety w strefie Sahelu i jak wpływają na rozwój sztuki budowlanej oraz na estetyczną wrażliwość mieszkańców. Pomocą jest obowiązująca, choć ograniczona, wolność religijna.

W studium: *Métises – społeczna i kulturotwórcza rola grupy mieszanego pochodzenia w społeczeństwie Senegalu* Ryszard Vorbrich analizuje genezę grup mieszanego pochodzenia w Senegalu. Scharakteryzował szczegółowo przemiany społeczne ludów mieszanych na tym terenie, jak i edukację Metysów. Akcentował świadomość ich pochodzenia, będącą kapitałem społecznym dla innych ludów, jak i powierzane im odpowiedzialności społeczne. Opracowanie jest także opisem wzajemnych powiązań rodzinnych, a przede wszystkim ukazuje znaczenie Metysów dla historii i współczesności Senegalu. Ich związki rodzinne wykraczają poza granice tego kraju. Obejmują zwłaszcza Francję, ale także inne kontynenty.

Robert Piątek, w artykule *Signares na Saint Louis i Gorée w XVIII w.* podejmuje temat Signares. Były one kobietami pochodzenia francusko-afrykańskiego z wysp Gorée i Saint-Louis we francuskim Senegalu w XVIII i XIX wieku. Często były właścicielkami majątków, miały władzę, a także wprowadzały nowo przybyłych Europejczyków w miejscowe realia i powiązania handlowe. Ci natomiast pozwalali prowadzić im własne interesy

handlowe. Autor bada historię tego zjawiska na przykładzie kilku kobiet. Nie oznacza to jednak, że na wyspach nie było Mulatów i Afrykańczyków, którzy też osiągnęli wysoką pozycję.

Lucjan Buchalik podjął temat pt. „*Turystyczny raj*” czy „*smutek tropików*”? *Przykład Sombów z Beninu* – w swoim tekście porusza kwestię zmian w kulturze Sombów z północnego Beninu pod wpływem masowej turystyki. Zauważa, że zdania na temat wpływu masowej turystyki na lokalne społeczności są podzielone. Masowy ruch turystyczny, jako źródło rozwoju tradycyjnych kultur czy też całych regionów, budzi wiele wątpliwości. Sombowie, ich starsi, kwestionują tę drogę rozwoju, widzą w niej zagrożenie dla tradycji, która jest w niektórych rejonach na pokaz dla turystów i nie jest kultywowana. W mniejszym stopniu zagrożenie widzi młodsze pokolenie, które upatruje w tym szansę na indywidualny sukces. Podobne opinie można usłyszeć z ust przedstawicieli władz lokalnych, państwowych, którzy mają nadzieję na rozwój regionu, a nawet właścicieli hoteli, restauracji etc. Niemniej, pozyskane środki finansowe są przychylną, jak wskazują badania, konfliktów – zarówno wewnątrz wiosek, jak i w szerszych gremiach. Autor zastanawia się nad tym, jak powinna dziś wyglądać turystyka w Afryce.

W opracowaniu *Maski rytualne sekretnych stowarzyszeń ludu Bamana z Mali* Dariusz Skonieczko zauważa, że są one jednym z symboli kulturowych Afryki. Mają szerokie znaczenie, od wskazywania na element duchowy, życie społeczne, piękno, aż do komunikowania idei. Tak samo jest wśród ludu Bamana z Mali. Autor zauważa, że w ludzie Bamana jest wiele tajnych jow, które posługują się określonymi maskami. Zostały one, jak i jowy, opisane w tekście. Autor ukazuje cele ich istnienia i zadania przed nimi stojące.

Sylwia Kulczyk w tekście: *Dostępność i rozpoznawalność jako czynniki kształtujące przestrzeń turystyczną Nigru* podejmuje tematykę turystyki tego kraju. Przedstawia wpływy finansowe związane z jej wprowadzeniem, przekształcenia infrastrukturalne z nią związane, wyznaczenie miejsc turystycznych w podziale na regiony geograficzne kraju. Zauważa, że oprócz turystyki zewnętrznej, ważna jest turystyka wewnętrzna. Lokalne inicjatywy na rzecz turystyki nie mogą być efektem zewnętrznie narzuconych projektów, ale powinny wpisywać się w lokalną kulturę, cele i priorytety mieszkańców. Autorka zauważa, że propagowana w Nigrze, zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnie, idea połączenia działań na rzecz rozwoju turystyki, kultury i rzemiosła wydaje się bardzo trafionym posunięciem; odwołuje się

do aspektów najbliższych lokalnym społecznościom, zatem rozpoznawalnych, zrozumiałych i synergicznych z wieloma aspektami życia mieszkańców.

Eric Kossi Midodzi Hounaké SVD podjął refleksję pt. *Współczesne katolickie obrzędy pogrzebowe a obrzędy tradycyjne w Lomé*. Celem opracowania było przybliżenie dzisiejszych obrzędów pogrzebowych w Kościele katolickim w tradycji ludów południowego Togo. Autor opisywał czuwanie przy zmarłych, które jest integralną częścią ceremonii pogrzebowych, zarówno w tradycji chrześcijańskiej, jak i w tradycji ludów afrykańskich. Omawiał inkulturacyjną mszę św. pogrzebową w Togo, która jest centralnym elementem chrześcijańskich obrzędów związanych z pogrzebem. Ostatnia część artykułu skupia się wokół obrzędów złożenia ciała do grobu. Jak zauważył, obrzędy pogrzebowe zajmują bardzo ważne miejsce w kulturze ludu Ewé, dlatego są otoczone duszpasterską troską, co pozwala na ich przeżywanie w duchu tradycji ludu Ewé i z godnością, jaka wypływa z Ewangelii.

Do opracowań związanych z Sudanem Środkowym należy studium: *Rei Bouba jako przykład państwa teokratycznego* Jarosława Różańskiego OMI. Oblacki autor ukazuje i analizuje koncepcje państwa teokratycznego w Północnym Kamerunie, gdzie lamidat Rei Bouba został utworzony przez Fulbe na początku XIX w. Jest on swoistym „państwem w państwie”, na którego czele stoi lamido – islamski przywódca religijny, który realizuje nadrzędną wolę, boską władzę i nadprzyrodzone zasady ustanowione przez Boga w Koranie. Jego władza jest usankcjonowana przez władze państwowe. Autor opisuje migracje rodu Yilla w kierunku północnego Kamerunu, budowanie potęgi lamidatu, a potem systematyczne ograniczenie władzy i terytorium lamido, aż do czasów współczesnych.

W tekście *Współczesny świat Zande. Życie w sercu Afryki w cieniu nieustających konfliktów. Obserwacje z terenu* Edyta M. Łubińska podejmuje temat społeczności Zande Mbomou zamieszkującej Republikę Środkowoafrykańską oraz Północny Kamerun. Charakteryzują ją dwa zjawiska kulturowe, które przetrwały do dziś: wiara w człowieka krokodyla kpiri oraz profetyzm, które zostały omówione w tekście.

W trzecim obszarze badawczym Izabela Cywa podjęła temat: *Wybory prezydenckie w Republice Środkowoafrykańskiej jako narzędzie destabilizacji państwa*. Autorka analizowała destabilizację państwa i niedopuszczenie do rejestracji wyborców, porwania osób spisujących ludność i blokady dróg, walki wewnętrzpaństwowe, kryzys polityczny i humanitarny, zmniejszanie się skali przemocy, decentralizację oraz działania Krajowego Organu Wyborczego. Podjęła też wątek powrotu do kraju byłych prezydentów: Bozzie

i Djotodia, jak i rywalizacji państw zachodnich o wpływy w RSA. Sytuacja polityczna kraju pozostaje nadal niestabilna, pomimo przeprowadzenia wyborów prezydenckich. Również porozumienia polityczne nie zwiększyły poziomu bezpieczeństwa w tym państwie. Niepewność utrzymuje się na niektórych terytoriach, a napięcia między władzą a opozycją nadal występują. Maciej Ząbek poddaje studium poznawczemu używki w kontekście Sudanu Środkowego.

W opracowaniu: *Kawa i dym. Lokalne i globalne konteksty używek w Sudanie* Maciej Ząbek zauważa, że tworzą one niezwykłą parę. Towarzystwem ludziom od wieków, ale w epoce „nowoczesności” stały się niemal jej znakiem, symbolem orientalizmu, kolonializmu i intelektualizmu. Dla etnografów były to ważne artefakty, bez których niemożliwe okazywało się prowadzenie efektywnych badań terenowych. Warszawski autor analizuje początki kultury kawy, akcentuje kulturę kawy w Sudanie, analizuje ceremonie jej picia w obrzędach zaar. Podejmuje refleksje nad olibanum i rolą dymu kadzidlanego, a także fajek, konopi, tytoniu oraz tabaki, w kontekście kultury afrykańskiej, arabskiej i chrześcijańskiej. Natomiast Piotr Małiński w tekście pt. *Nad Nilem Błękitnym, Białym i w Kordofanie. O badaniach terenowych Leona Cienkowskiego w 1848 roku na podstawie źródeł rosyjskojęzycznych* podjął się studium wyprawy Leona Cienkowskiego w 200. rocznicę jego urodzin. Przedstawia biogram badacza, szczegółowo rekonstruuje przebieg wyprawy, prace terenowe i jej rezultaty, jak i jego korespondencję z Rosyjskim Towarzystwem Podróżniczym. Jak zauważa, pomimo różnych nieścisłości, luk i błędów, relacja Leona Cienkowskiego jest oryginalnym i ważnym źródłem do poznania przyrody, kultur i społeczności Sudanu w połowie XIX wieku. Jak się zdaje, był on pierwszym Polakiem, który dotarł na obszar międzyrzecza Nilu Błękitnego i Białego oraz do Kordofanu i prowadził tam metodyczne badania naukowe.

Książka ukazuje się pod patronatem Uniwersyteckiego Centrum Badań Wolności Religijnej na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Jest to dzieło ważne dla badaczy Afryki regionu Sudanu (nie mylić z państwami: Republiką Sudanu i Republiką Sudanu Południowego). Jest ono kompleksowym i interdyscyplinarnym opracowaniem dotyczącym kultur tradycyjnych i współczesnych, nowych wyzwań. Ich rozwój i ewolucja są możliwe jedynie w kontekście wolności, szczególnie tej religijnej, dialogu międzyreligijnego i międzykulturowego.